

KAPİTÜLSYONLAR: KALDIRMA TEŞEBBÜSLERİ VE LOZAN'DA KALDIRILIŞI

Capitulations, Attempt of Abolition and their Abolition at Lausanne

Muhittin GÜL *

ÖZET

Kapitülasyon deyimi, yabancı devlet ve vatandaşlarının bir ülkede sahip olduğu ayrıcalık veya muafiyetleri ifade eder. Tarihte ilk olarak İtalyan şehir devletlerinin Bizans üzerinde kapitülasyon elde ettikleri görülür. Osmanlı Devleti'nde önceki bazı ayrıcalıklardan sonra 1535'te Kanuni Sultan Süleyman tarafından Fransızlar'a ticari ilişkiler kurmak amacı ile kapitülasyonlar verilmiştir. Buna göre Fransızlar ,gümrük,ulaşım ve hukuki durumlarda ayrıcalık elde etmiş oluyorlardı. 1740'ta yine Fransızlar'a daha geniş ve gelecek yönetimleri de bağlayıcı ayrıcalıklar verilmiştir. Osmanlı ekonomisini ve toplumsal yapısını olumsuz yönde etkilemiş olan kapitülasyonların kaldırılması ile ilgili ilk adım 1856 Paris Konferansında atılmıştır. 1910'lu yıllarda İttihatçılar daha etkili olarak bir kaç kez buna teşebbüs etmişlerse de başarılı olamamışlardır.

Kapitülasyonların kaldırılması asıl Lozan Konferansı'nda ele alınmış, uzun ve çok zor mücadeleler sonucunda ancak kaldırılabilmiştir. Bununla Yeni Devletimiz tam bağımsız hale gelmiş ve gelişmemizi etkileyen bu sınırlamalardan kurtulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kapitülasyon, Kaldırılış, Lozan. **ABSTRACT**

Capitulation means immunities or privileges that a foreign State and its Citizen's hold in a counrty. It is the first time in history that İtalian States obtained capitulation from Byzentium. In Ottoman age Süleyman the Law Maker gave capitulation to French in order to construct commercial relations in 1535. Rather vvide and binding coming administrations privileges vvve given to French in

1740. The first step to abolish capitulations which effect Ottoman economic and social organism negatively was appeared at Paris Conference in 1856. The Party of İttihat ve Terakki attempted to abolish it more effectively in 1910's, although they failed, as well.

The discussions about abolition of capitulation essentially took place at Lausanne Conference, and at the end of a long and diffucult struggle it was abolished. This made our young State absolutely independent and we were survived from limitations that prevent our development.

Keywords: Capitulation, Abolition, Lausanne

GİRİŞ

Kapitulâsyon deyimi genel olarak bir devletin, başka bir devlete mensup olan vatandaşlarının ve konsolosluklarının o ülkede sahip oldukları malî, ticarî, hukukî. İdarî vb. muafiyetlerini ifade eder. Ya da kapitülâsyon, bir devletin.başka devletlere tanıdığı ayrıcalıklardır. Kapitülâsyon sözcüğü, sözleşme yapma anlamındaki Latince "capitulare" kelimesinden alınmış ve İtalyanca "capitulazione" olarak kullanılmıştır. Bu bakımdan kapitülâsyon sözcüğü genel anlamda iki taraflı sözleşmeyi ifade etmektedir (Hançerlioğlu, 1981:222 vd.)

Osmanlı Devleti'nde kapitülâsyonlara "ecnebi imtiyazları "genel adıyla "uhud-u atika" veya "imtiyazat-ı atika"gibi adlar kullanılmıştır. Dolayısı ile kapitülâsyon deyimi dilimize sonradan girmiştir. Batı'da ise kapitülâsyonlar genel olarak, Müslüman ülkelerdeki Hıristiyanlar'ın haklarının tesbit edildiği sözleşmeler biçiminde değerlendirilmiştir. Bu da giderek güçlü devletlerin, güçsüzlere kabul ettirdiği ayrıcalıklar şeklini almıştır.Böylece kapitülâsyonlar çeşitli alanlara yayılıp,ayrıcalıkları verenlerin aleyhine işleyen bir yapıyı oluşturmuştur. Osmanlı Devleti ise önceleri üstünlüğü ile bu ayrıcalıkları verirken,sonraları aleyhine olan gelişmelere sahne olmuştur.

Kapitulâsyon rejiminin amacı veya ortaya çıkış nedeni önceleri ticarî olmuştur. Ancak zamanla kapitülâsyonlar, yabancıların ulaşım, oturma serbestliği, kişi ve mallarının korunması ile mezhep dokunulmazlıklarını temin eden hükümleri, vergilerden muaflığı, adlî nitelikteki yabancı uyrukluların yargısal

haklarını kapsar bir nitelik kazanmıştır.Bu şekliyle kapitülasyonlar, devletlerin egemenlik haklarını sınırlayan,çalışma serbestisini önleyen, siyasal ve hukukî engeller halini almıştır. Bu ise bir devletin bağımsızlığı ile bağdaşır bir durum değildir. Oysa bağımsız devletlerde diplomatlar dışında,yerli-yabancı herkesin o ülkenin mevcut hukukî düzenlemelerine uyması gerekir. Ancak Osmanlı Devleti'nde bu durum farklı ve tek taraflı olarak uygulanmıştır. Bu da Batılı devletlerin, Osmanlı Devleti'ni sömürge gibi kullanmalarına neden olmuştur.

Uzun yıllar Batılı devletlerin İdarî, ticarî, malî ve yargısal baskıları altında kalan Osmanlı Devleti, çok büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Avrupalı devletlerdendi ülkeleri dışındaki yer ve yörelerde geçici ya da sürekli olarak bulundurdıkları vatandaşları için elde ettikleri ayrıcalıkların korunması ve devamına büyük özen göstermişlerdir. Ayrıca vatandaşlarına o ülkelerdeki ticarî ve benzeri durumlardan doğacak sorunlar için kendi ülkelerinin yargısal haklarından yargılanmayı kabul ettirmişlerdir. Bu da Osmanlı Devleti'nde farklı veya çok standartlı bir hukuk sisteminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nde toplumsal huzursuzluklar çıkmış ve parçalanma hızlanmıştır.Dolayısı ile Devlet,çöküş sürecine girmiştir. Özellikle Tanzimat döneminden itibaren olumsuz etkiler anlaşılmiş ve kaldırılma yönündeki çabalar başlatılmışsa da başarılı olunamamıştır.

1. Kapitülasyonların Tarihçesi

Genel anlamda kapitülasyonların tarihçesine baktığımızda, İlk ve Antik Çağ'da bazı örnekler buluruz. Atinalılar.fahri hemşehrilik (isopoliti) şeklinde olmak üzere yabancıların istisnaî olarak ülkenin yasalarından yararlanılmasına imkân tanımışlardır (Mansel, 1971:155-162 ; Esad,2008:9).Bu konuda Roma'da ise yabancılar bir tür devletler hukukundan yararlanır durumda idiler (Demircioğlu, 1953:353-362). Ancak her ikisinde de antik devletin.öteki yaşıtları olan devletlerden üstünlüğü esas alınmıştır.

Kapitülasyonlar konusunda asıl belirgin izler ise Ortaçağ konsolosluk hukukunda görülür. Ortaçağ'da İtalyan kent devletleri, Akdeniz ticareti ile güçlenmiş ve Batılı öteki kentlerle ticaretlerini geliştirmişlerdir. Dolayısı ile buna paralel olarak bazı uygulamalar oluşturulmuştur. Ticaret yapılarak ulaşılan bölgelerde icraî yetkiler elde edilmiştir.Bu görevleri üstlenen konsolluklar oluşturulmuştur. Ticaret hacmi arttıkça bu konsolların da sayısı artmıştır. Ayrıca yetkileri de genişletilerek yabancı karasularını da kapsar hale gelmiştir (Pamir,2002,75). Böylece İtalyan kent devletleri,Akdeniz'de ve ticaretleri kapsamına giren alanlarda ayrıcalıklar alıp ekonomik üstünlükler kurmuşlardır.

Bu yöndeki ayrıcalıkları hem Batı Avrupa'da ve hem de doğu bölgelerde elde etmişlerdir.

Haçlı Seferleri'nden itibaren, Doğu'da bu kez ticaret konsoloslukları örgütlenmiş, bu sayede ticaret gelişmiş ve yaygınlaşmıştır. Bununla birlikte ayrıcalıklar yani kapitülasyonlar belirginleşmiştir. Giderek de bu yönde kurallar şekillenmiştir. Aynı zamanda doğu bölgelerde (özellikle Doğu Akdeniz'de) yerleşmeler olmuştur. Dolayısı ile bu bölgelerdeki yabancıların hakları ile ilgili kalıcı uygulamalar başlatılmıştır. Akdeniz çevresindeki egemen İtalyan ticarî güçleri bu yörelerde daha çok imtiyazlar almışlardır. Aynı zamanda da Akdeniz ticaretini kontrol altına alarak, ticaret kolonilerini kurmuşlardır. Bu ticaret kolonileri giderek korunma, vergi vb. güvenceler almışlardır.

Doğu'da Bizans'ın zayıflaması üzerine önce Pizza'lı tüccarlar Bizans'tan ayrıcalıklar almışlardır. Pizza'lılar 1111 tarihli bir antlaşma ile aldıkları ayrıcalıklar karşılığında, Bizans'a parasal yardım yapmış ve ticarî ürünler vermeyi kabul etmişlerdir (Pamir, 2002, 81). Daha sonra Bizans topraklarında daha çok ve ayrıcalıklı ticarî imkânlar ile yer ve mahalle kurma gibi haklar almışlardır. Bizans'lı tüccarların vergi vb. haklarına sahip olmuşlardır. Bu bir tür ayrıcalıklı yerleşmişlik olmuştur. Bunun yanında Pizzalılar, 1108, 1170, 1182 ve 1187 tarihlerinde Doğulu prenslerden bir çok ayrıcalık almışlardır. Ayrıca Kudüs çevresinde Haçlı Seferleri sırasındaki yardımlarından ötürü İtalyan kent devletleri, bölgede bir çok hak elde etmişlerdir.

Bizans'ın zayıflamasından sonra Pizzalılar'ın ardından, yararlanan öteki İtalyan kentleri Venedikliler ve Cenevizliler olmuşlardır. Venedik, 1126 tarihinde yapmış olduğu bir antlaşma ile Bizans'tan ticarî ayrıcalıklar almış ve bu tarihten itibaren en çok gözetilen ülke olmuştur. Ceneviz ise öteki kentlerle olan ticarî rekabet yüzünden Bizans'tan uzaklaştırılmıştır. Bu tarihlerde Bizans üzerindeki etkinlik daha çoğu Venedikliler'in eline geçmiştir. Venedikliler, aldıkları yeni kapitülasyonlarla konsolosluklarını güçlendirmişlerdir. Ticarî imtiyazlar yanında yargısal yetkiler almışlardır. Zamanla bu tür kapitülasyonlar tekrar Cenevizliler'de elde etmişlerdir.

Venedik ve Cenevizliler, ticarî anlamda yayıldıkça bu tür kapitülasyonları Akdeniz çevresinde de almaya devam etmişlerdir. XIII. yüzyılda bu İtalyan kent devletleri Bizans'ın yanında, Doğu Akdeniz'de düzenli olarak çalışan konsolosluklar oluşturmuşlardır (Esad, 2008:11). Buna bağlı olarak Ege ve Akdeniz çevresinde sistemli ve güvenle işleyecek ticarî ağlar kurmuşlardır. Bu bölgelerde liman ve mahalleler elde ederek konsolosluk hukuku çerçevesinde desdeklenen ticarî güvenceler ve ayrıcalıklar elde etmişlerdir. Daha sonra ise

Karadeniz'e açılmışlardır (Mansel, 1971:12-15).

XV.yüzyıl sonlarına kadar elde ettikleri kapitülasyonlarla Akdeniz,Ege ve Karadeniz ticaretini elinde tutan İtalyan kent devletlerinden Venedikliler ve Cenevizliler'e yeni ortaklar çıkmıştır. Bu tarihlerde Osmanlı Devleti genişliyor ve bölge coğrafyası değişiyor. Batılı iki ülke İngiltere ve Fransa doğu ticaretine açılıyor. Dolayısı ile İtalyan kent devletlerinin ayrıcalıkları sarsılmaya başlıyor. Onların yerini Batılı güçlü devletler almaya başlıyor. Bu arada İstanbul'u Osmanlılar alıyor ve koşullar değişiyor. Bundan sonra ise bu bölgelerde Fransa ağırlığını hissettirmeye başlıyor.

Böylece görüldüğü gibi kapitülasyon sisteminin tarihi ilk çağlara kadar inmektedir. Ancak asıl Orta Çağ'da İtalyan kent devletleri ile kapitülasyon sistemi kurulup,gelişmiş ve yaygınlaşmıştır. Başta Pizza, Venedik ve Ceneviz olmak üzere,İtalya'nın öteki ticarî ağırlıktaki kent devletleri, ellerinde tuttukları Akdeniz ticaretini sürdürürlerken, gittikleri yerlerden güvenceler almışlardır. Bu devletler, mal ve ürünlerini satarken, bu çevreler ile devletlerden yer, vergi, gümrük kolaylığı, yargısal haklar vb. almışlardır. Giderek kalıcı konsolosluklar oluşturarak,ticaret yapan vatandaşlarının haklarını ve kazançlarını güvence altına alarak o çağların sömürgeci biçimini oluşturmuşlardır. Bununla da bir bakıma kapitülasyon rejimini kurup yerleştirmişlerdir.

2. Osmanlı Kapitülasyonları

2.1. Kapitülasyonların Veriliş Nedenleri

Görüldüğü gibi kapitülasyon sistemi, Osmanlı Devleti'nden önce İtalyan kent devletleri tarafından oluşturulmuş ve yerleştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde imtiyaz ve ya imtiyazat-ı ecnebiye olarak adlandırılan kapitülasyonlar, Osmanlı Sultanı'nın emri ile ülke ile ticaret yapan ve ya ülkede oturan yabancı uyruklulara verilen ayrıcalıklar olmuştur. Bu ayrıcalıklar genelde yabancıların statüsünü belirleyen idarî,malî,ticarî,hukukî ve dinî özellikler şeklinde verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin, Batılı devletlerin vatandaşlarına ayrıcalık ve ya kapitülasyonlar vermesinin nedenleri özetle (Pamir,2002,83 vd.) :

1- Osmanlı denizleri ve limanlarını canlı tutarak,bu ticaretten vergi vb.yollarla gelir sağlamak istenmesi,

2- Batılı devletlerin,Osmanlı Devleti'ne karşı ortak hareket etmelerini önleyerek, bazılarının müttefik edinmek istenmesi,

3- XV.yüzyıl öncesindeki kapitüler uygulamalarda. Batılı devletlerin vatandaşları başka ülkelerde kendi ülkelerinin kurallarına tabi olurlardı. Şimdi

Batılı devletler bu ayrıcalığı kaybetmek istemediklerinden, kapitülasyon antlaşmalarında bu yönde ısrarlı olmuşlardır. O nedenle Osmanlı Devleti'nin de bunu kabul etmek zorunda kalması,

4- Osmanlı Devleti, İslâm hukuku kurallarını uyguladığından, farklı dinlere mensup olan yabancılara, kendi din ve kurallarına göre ayrıcalık vermek durumunda kalmış olması.

Böylece Osmanlı Devleti,yukarıdaki görülen siyasal ve ekonomik çıkarlar için Batılılar'a kapitülasyonlar verirken, dinsel farklılıklar nedeniyle de onlara bir takım ayrıcalıklar tanımak zorunda kalmıştır.

2.2. Kuruluştan Kanuni Dönemine kadar verilen kapitülasyonlar

Osmanlı Devleti,yukarıdaki nedenlere bağlı olarak ilk yıllardan başlamak üzere İtalyan kent devletleri ile yakın ilişkiler içinde olmuş,onlara siyasal ve ekonomik çıkarlar için ayrıcalıklar vermeye başlamıştır. İlk olarak Orhan Bey 1352'de Venediklilerin tehditlerini önlemek üzere Cenevizliler'e tekstil sanayii için şap üzerinde ayrıcalık vermiştir (Pamir, 2002, 84). I.Mahmut zamanında 1365'te Dalmaçya kıyılarında küçük bir ticaret devleti olan Raguza (Dubrovnik) Cumhuriyeti'ne, 500 düka karşılığında ticarî imtiyazlar vermiştir. Buna göre Raguzalı tacirler, Osmanlı limanlarında serbestçe ticaret yapacaklardı (Uzunçarşılı, 1961:228 vd.).Daha sonra Yıldırım Bayezid döneminde (1389- 1402) Bizans'a.Rodos'a ve İtalyan devletlerine ticarî kapitülasyonlar verilmiştir. Ayrıca 1397 tarihinde.Bizans elçi ve konsoloslarına kendi vatandaşlarının siyasal ve ekonomik faaliyetlerine yardımcı olabilmeleri için kolaylıklar sağlanmıştır. Buna karşılık Bizans'tan, Konstantinopolis'te bir Türk mahhallesi kurma ve bu mahhalle de ticarî amaçla oturacak Türkler'in anlaşmazlıklarına bakmak üzere bir kadı ile din işlerine bakacak bir müftü bulundurma hakkı alınmıştır.

1411 ve 1419 yıllarında İtalyan kent devletlerine ticarî ayrıcalıkların tanındığı görülmektedir. 1430 ve 1446 yıllarında II.Murad yine bu devletlere yeni kapitülasyonlar vermiştir. Bu kapitülasyonlar özellikle Venedikliler'e hububat ve her türlü emtia alıp satma serbestisini sağlıyordu (Uzunçarşılı, 1961: 228 vd.). Çünkü bu ayrıcalıklar her padişah tarafından yenilenmesi gerektiğinden, yeniden verilmiştir.

Fatih Sultan Mehmet 1453'te İstanbul'u aldığımda,daha önceleri Bizans'tan kapitülasyonlar almış olan Cenevizliler'in ayrıcalıklarının devam etmesine ve Galata'da oturmalarına izin vermiştir. Hatta kaçan tüccarların üç ay içinde geriye gelmelerini istemiştir.

Fatih, daha sonra 18 Nisan 1454'te Venediklilere de aynı şekilde oturma ve ticarî faaliyetleri için ayrıcalıklar tanımıştır. Fatih, yine 1460'da Pizze ve Floransa'ya da bu tür ayrıcalıklar tanımıştır. 1463-1479 tarihleri arasında yaşanan Osmanlı-Venedik savaşlarından sonra 1480'de de Venedik ile Ceneviz ayrıcalıkları genişletilerek yenilenmiştir (Pamir, 2002: 86; Esad, 2008; 88 ; Uzunçarşılı, 1964:7-8 ve 122 - 125).

II. Bayezid döneminde de kapitülasyon verme geleneği sürdürülmüştür. Çünkü o yılların siyasî (Cem olayı nedeniyle) ve ticarî koşulları bunu daha çok gerekli kılmaktaydı. O nedenle bu dönemde 1482'de Venedik'e, 1498 ve 1503'te Napoli'ye kapitülasyonlar verilmiştir. Ayrıca 1508'de Fransız ve İspanyol Katalan tüccarlarına da ticarî kapitülasyonlar verilmiştir (Pamir, 2002, 88; Uzunçarşılı, 1964: 224).

Yavuz Selim döneminde de, İtalyan şehir devletlerine verilen ticarî ayrıcalıklar yenilenecek şekilde devam ettirilmiştir. 1512'de Ragusa'ya ve 1514'te Venedik'e verilen kapitülasyonlar genişletilerek yenilenmiştir. Yavuz Selim 1517'de Mısır'ı alınca, orada Memlûklar'dan kapitülasyonlar almış olan Fransız ve Katalan tüccarlarının ticarî ayrıcalıklarının devam ettiğini bir emirname ile bildirmiştir (Pamir, 2002, 88).

Kanuni Süleyman dönemine gelince bu dönemin ilk ayrıcalıkları olarak 1520 ve 1521 'de Venedikliler'in daha önce almış oldukları kapitülasyonları yenilenmiştir. 1528'de de Toskana'ya ticarî imtiyazlar verilmiştir. Aynı yıl Fransız ve Katalan tüccarlarının Mısır'daki ticarî ayrıcalıkları yenilenmiştir. Ancak bu ayrıcalıklar, kapsam ve bölge olarak sınırlı tutulmuştur. Çünkü bu dönem Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu yıllar olduğundan, bu ayrıcalıklar bir tür üstünlük belirtisi olarak verilmiştir. O yıllarda Osmanlı padişahları yapılan bu ticarî anlaşmalarla, fethettikleri yerlerde ticarî faaliyetlerin canlı kalmasını ve bu yörelerdeki transit yolların faal olmasını sağlamayı amaçlamışlardır. Çünkü o tarihlerde Ümit Burnu yolu bulunmuş ve İpek Yolu ile yapılan Akdeniz ticareti önemini kaybediyordu. O nedenle Akdeniz ticaretinde etkili olan İtalyan kent devletlerinin bu yörelerden uzaklaşmalarının önlenmesi gerekiyordu (Koçu, 1934: 402 - 457; Uzunçarşılı, 1964: 222 vd.; Pamir, 2002, 86 - 87).

Gerçek anlamda ve daha geniş kapsamlı olarak kapitülasyonlar. Kanuni Süleyman tarafından 1535'te Fransa'ya verilmiştir. O tarihlerde Avrupa'da, Alman İmparatoru Şarlken, bir çok ülkeyi ele geçirmiş ve Fransa'yı da işgal etmek istiyordu. Bu ortam Fransa'yı, Osmanlı Devleti'ne yaklaştırmıştır. Nitekim ilk adım Fransa tarafından 1525'ten sonra saltanat naibi Frangipani'nin, Kanuni Süleyman'a gönderilmesi ile atılmıştır (Arıkan, 2005, 15). Bunun

ardından yapılan savaşlarda Fransa Kralı François,Şarlken'e esir düşmüştür. Ayrıca Şarlken.Osmanlı Devleti'ne karşı İran Şahı ile de ilişkiler kurmaktaydı. Bunu anlayan Kanuni Süleyman,bilindiği gibi Fransa'ya yardım ederek François'in hapisten kurtarılmasını sağlamış ve Şarlken'in politikalarına engel olmak istemiştir. Bunun için Fransa ile siyasi yakınlaşma içine girerek, Avrupa'daki birlik kurma çabalarını önlemiştir.Buna bağlı olarak Osmanlı Devleti ile Fransa arasında siyasî ilişkileri güçlendirecek ekonomik bağların kurulması ve geliştirilmesin günlerin koşullarında Avrupa'daki Haçlı birliğini engellemek için de uygun bulunmuştur. İşte bu amaçla Şubat 1535'te Padişah Kanuni ve Fransa Kralı François adına Sadrazam İbrahim Paşa ile Fransız Konsolosu J.de la Forest arasında bir ticarî antlaşma imzalanmıştır (Uzunçarşılı, 1964: 502 - 506 ; Pamir, 2002, 87).

2.3. Kanuni Süleyman Döneminde Verilen Kapitülasyonlar

Kanuni Süleyman'ın, Fransa'ya verdiği ve tarihe 1535 kapitülasyonları adıyla geçen bu ayrıcalıklar, bir dostluk ve üstünlük göstergesi olmuştur. Bununla aynı zamanda Osmanlı karasuları ve limanlarındaki ticarî faaliyetlerin canlı tutulması sağlanacaktı.

15 maddeden oluşan bu antlaşmaya göre özetle (Koçu, 1934: 405 - 410);

1- Fransız bayrağı taşıyan gemiler Osmanlı egemenliğinde bulunan bütün limanlarda serbestçe ticaret yapacaklar ve Türk tüccarlarının verdiği kadar vergi vereceklerdi. Osmanlı vatandaşları da Fransa'da aynı haklardan yararlanacaklardı.

2- Diğer devletlerin gemileri Osmanlı egemenliğinde bulunan denizlerde, Fransız bayrağı altında ticaret yapabileceklerdi.

3- Fransız konsolosları kendi vatandaşları ile ilgili yargı yetkisine sahip olacaklardı.

4- Osmanlı topraklarındaki Katolikler, dinsel açıdan inanç ve ibadet özgürlüğüne sahip olacaklardı.

Özü bu olan antlaşma gereğince Fransa'ya, İstanbul'da sürekli elçi bulundurma hakkı verilmiştir. Kutsal yerleri koruma, Katolikler'in koruyuculuğu vb. ile Fransa, Akdeniz çevresi ve Osmanlı topraklarında etkili bir güç haline gelmiştir. Dolayısı ile Fransa, siyasal ve ekonomik açıdan öteki Avrupa devletlerine üstünlük sağlamıştır. Daha sonra 1536'da yapılan bir antlaşma ile de Fransız tacirlerinin, Osmanlı topraklarında can ve mal güvenliklerinin

sağlanacağını garanti altına alınmıştır. Ancak ilerideki yıllarda Fransızlar,bu ayrıcalıkları kötüye kullanarak, öteki Avrupa devletlerine,Osmanlı Devleti aleyhine çıkarlar sağlamışlardır (Sander, 1993:85 - 86).

Böylece Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman tarafından, Fransa'ya yapılan yardım ile verilen bu siyasî ve ticarî ayrıcalıkların (kapitülasyon) Avrupa'da büyük ölçüde yankıları olmuştur. Bununla Osmanlı Devleti'nin gücü ve büyüklüğü gösterilmiştir. 1535ve 1536 kapitülasyonlarının verilmesinin o yıllara göre siyasal önemi vardı. Diğer yandan bu antlaşmalarda Padişah'ın yanında İbrahim Paşa'nın da ağırlığı ve rolü söz konusu idi. Nitekim Padişah,İbrahim Paşa'yı aynı yıl (15 Mart 1536) gücünden ve etkinliğinden çekindiği için idam ettirmiştir(Arıkan, 2005, 16 ve 18).Bu durum ayrıca Müslümanlığın yayılmasına da yol açmıştır. Öte yandan Fransa'ya verilen 1535 ve 1536 kapitülasyonlarının tanıdığı en kayırdan ülke statüsü ile İstanbul'da bir "Frank toplumu" oluşmuştur. Bu ticarî toplum, hem kendi tacirlerine ve hemde öteki ülkelerin ticaret erbabına, Doğu ile yapacakları ticarete aracı olma ayrıcalığı gibi bir model oluşturmuştur.

2.4. Kanuni Süleyman Döneminden Sonra Verilen Kapitülasyonlar

Kanuni Süleyman'ın vermiş olduğu 1535 kapitülasyonları, sonraki padişahların rızası ile bir bakıma yenilenmeyi yani sürekliliği öngörmekteydi. O nedenle Fransa ile II.Selim 1569'da 18 maddelik ve 1579'da 32 maddelik kapitülasyon antlaşması yapmıştır (Arıkan, 2005, 20). Bundan sonra Fransa, III. Murat ile 1581'de 19 maddelik, III.Mehmet'le 1597'de 35 maddelik, I.Ahmet'le 1604'te 53 maddelik ve IV.Mehmet döneminde Köprülü Mehmet Paşa ile 1673'te daha da genişletilmiş malî, ticarî İdarî vb.nitelikte antlaşmalar imzalanmıştır. Ayrıca rahip ve piskoposların ayin serbestisi, vergi muafiyeti ve Fransız kiliselerine bir şekilde müdahale edilemeyeceği gibi haklar tanınmıştır (Esad, 2008: 37 - 57).

Fransa'nın, Avusturya ve Rusya ile bozuştığı yıllarda (1720'de), Çelebi Mehmet Efendi, ikili ilişkileri düzeltmek üzere Fransa'ya gönderilmiştir. Bunu izleyen yıllarda Rusya ile anlaşmazlıklar yaşanırken Fransa, Osmanlı Devleti'nden yana tavır almış ve 1739'da Osmanlı Devleti lehine olan Belgrad Antlaşması'nın yapılmasını sağlamıştır. O yıllarda Fransa'da da malî sıkıntılar yaşanmakta olduğundan, yardımları karşılığında Osmanlı Devleti'nden yeni ticarî ayrıcalıklar almaya yönelmiş ve almıştır.

Yukarıda da anlatıldığı gibi kapitülasyonların bir kısmı karşılıklı antlaşma niteliğinde idi. Ancak büyük bir bölümü padişah fermanları ile tek

tarafli olarak verildiğinden,yürürlük süresi o ilgili padişah dönemini kapsıyordu. O nedenle her padişah değişikliğinde sözleşmeleri yenilemek gerekmiştir. Bu da her yenilemede ayrıcalıkların artırılması yönünde Osmanlı Devleti üzerine yeni baskıları getirmiştir. Dolayısı ile buna bağlı olarak her yenilemede bazı maddeler eklenmiştir. İşte kapitülasyonlardaki bu yenilemeler uzun zaman ve formaliteleri getirdiğinden ve öteki Avrupa devletlerinin de her defasında yeni ayrıcalıklar istemeleri üzerine, 28 Mayıs 1740'ta, I.Mahmut ile Fransa Kralı XV.Louis arasında daimi statü şeklinde 82 maddeden oluşan bir kapitülasyon antlaşması imzalanmıştır (Uzunçarşılı, 1956: .295 vd.)

1740 kapitülasyonları ile özetle; Fransa'nın ticarî, İdarî ve hukukî ayrıcalıkları genişletilmiş ve ağırlaştırılmıştır. Konsolosların hapsedilemeyecekleri hakkı verilmiştir. Fransız elçilik ve konsolosluklarında Osmanlı tebaası olup çalışanlara da bazı muafiyetler (vergi, mahkeme vb.) tanınmıştır. Fransa'ya, Osmanlı ülkesindeki Katolikler üzerindeki koruyuculuk ve Kudüs'teki kilisenin tamir izni vb.olmak üzere bir çok ayrıcalık tanınmıştır. Ayrıca Fransa, Osmanlı Devleti tarafından en çok kayırdan ülke konumunu kazanmıştır. Böylece kapitülasyon kavramına da yeni bir nitelik kazandırılmıştır.Yani verilen kapitülasyonlar karşılıklı, ayrıcalıklı ve sürekli bağlayıcı olan bir ticaret antlaşması şeklini almıştır (Montran, 1995: 343 - 345).

Bu şekilde verilen 1740 kapitülasyonları önceki ayrıcalıkların toparlanıp yeniden onaylanması, yeni eklerin yapılması ve bu sistemin güçlendirilmesini sağlamıştır (Trak, 1995: 161). Bu kapitülasyonlar sürekli statü ile sonraki padişahları da bağlamıştır.Ayrıca bu hakların öteki devletlere de tanınmasının yolunu açmıştır. İstanbul'da yabancı postanelerin açılmasına neden olmuştur (Kurdakul, 1981:27-30).

Bundan sonra Fransa ile 1743'te 55 maddelik ve 1770'te de 84 maddelik yine aynı ticarî, İdarî,hukukî ve dinî nitelikte olan kapitülasyon antlaşmaları yapılarak, kapitülasyon rejimi kalıcı bir şekilde getirilerek daha da güçlendirilmiştir (Esad, 2008: 29). Bu devrede Osmanlı Devleti'nin, Avrupa devletlerine sürekli olarak kapitülasyonlar vermekteki amacı,Batı'ya kayan ticaret yollarını tekrar Osmanlı ülkesine çekmek ve iç pazarları devlet eliyle korumaktı. Nitekim bu durum 1838'e kadar Osmanlı Devleti lehine işlemiştir.

Kanuni Süleyman döneminden sonra diğer Avrupa devletlerine verilen Kapitülasyonlar:

Ceneviz Cumhuriyeti'ne Kanuni'nin 1565'te vermiş olduğu kapitülasyonlardan sonra II.Selim tarafından 1578'de yeni ticarî kapitülasyonlar verilmiştir.

Avusturya'ya verilen kapitülasyonlar; Osmanlı Devleti Avusturya'ya da önemli ölçüde ticarî, İdarî, hukukî ve dinî nitelikte kapitülasyonlar vermiştir. Avusturya'ya, 1617'de çıkarılan bir fermanla ticarî imtiyazlar yanında din adamlarının ayrıcalıkları ile ibadet özgürlüğü verilmiştir. 1699'da Karlofça Antlaşması'nda ise din adamları ile kiliselerinin dokunulmazlığı tekrar konu edilmiştir. Ancak Avusturya'nın en kapsamlı haklar elde ettiği 1718'deki kapitülasyon antlaşması olmuştur. Bununla Avusturya'ya, Katolikler'in serbest ibadeti, Kudüs'teki Katolik kiliselerinin tamiri, bakımı, hacılara kolaylıklar, her türlü serbestlik, kolaylık vb. gösterilmesi hakkı sağlanmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki Avusturya uyruklu tacirlere malî, ticarî, İdarî ve yargısal haklar verilmiştir. Ticarî işlerde kolaylık sağlama ile alacak ve vereceklerde senet kullanımına izin verilmiştir. Avusturya vatandaşlarının Osmanlı ülkesinde kendileri arasındaki davalara konsolosluklarının bakması, kendi memur ve hizmetlilerinin vergilerden muaflığı kabul edilmiştir. Avusturya'ya 1784 ve 1791 yıllarında verilen yeni kapitülasyonlarla da önceki haklar genişletilmiş ve kısmen öteki ülkelerin haklarına eşitlenmeye çalışılmıştır (Pamir, 2002, 101 - 102).

2.5. İngiltere'ye Verilen Kapitülasyonlar

Yukarıda da belirtildiği gibi önceleri İngiliz ticaret gemileri Osmanlı sularında, Fransız bayrağı altında seyredip öyle ticaret yapıyorlardı. Ancak XVI.yüzyılın ikinci yarısında Akdeniz'de, Fransa'ya rakip olmaya başlamışlar ve Osmanlı Devleti'nden kapitülasyon almak üzere zorlamada bulunmuşlardır. İlk olarak 1580'de Padişah III.Murad, Kırılçe I.Elizabet'e kapitülasyon vermiştir. Padişah, Kırılçe'ye yazdığı mektupta, "Biz Müslüman İmparatoru...İngiltere Kırılçesi Elizabet'e dostluğumuzu göstermek üzere.. Kırılçe'nin tebaasının ve halkının ülkemizde güven içinde mallarını ve diğer eşyalarını büyük ve küçük gemilerle ve karadan araba ve kervanları ile getirebileceklerini, kendilerine bir zarar vermeyeceğini, hiç bir güçlkle karşılaşmadan mal alıp satabileceklerini..." gibi güvenceler vermiştir. Böylece Osmanlı Devleti bu tarihte İngiliz tüccarlarına ticarî ve yargısal haklar tanımıştır (Esad, 2008: 57).

Daha sonra Padişah III.Mehmet tarafından 1601 'de verilen kapitülasyonlarla önceki haklar genişletilmiş ve İngiliz gemilerinin Osmanlı sularında kendi bayrakları altında her türlü ticarî faaliyette bulunabilmelerine imkan tanınmıştır. Bu tarihten itibaren aynı zamanda Osmanlı sularında İngiliz - Fransız ticarî rekabeti başlamıştır. Bundan sonraki yıllarda İngilizler'e 1606, 1621, 1624, 1641, 1662, 1675 ve 1809'da Fransızlarla eşitlenecek genişlikte

İdarî, malî, ticarî, hukukî ve dinî nitelikte ayrıcalıklar verilmiştir (Kurdakul, 1981: 27 vd.: Esad, 2008: 57 - 58).

II.Mahmut tarafından 16 Ağustos 1838'de İngiliz sanayiine büyük ölçüde hammadde ürünleri sağlayacak nitelikte kapitülâsyonlara ek olarak, ticaret sözleşmeleri ile yeni haklar verilmiştir. Bununla İngilizler, Osmanlı kara ve deniz ticaretinde gümrük ve benzeri kolaylıklar elde ederek bu pazarda en çok haklar elde eden ülke olmuşlardır. Kapitülâsyonlara ek olarak alınan bu ayrıcalıklar ve bu pazar, İngiliz sanayii için çok büyük kazanım olmuştur. Bu ise Osmanlı yerli sanayiinin çökmesine yol açmıştır (Önsoy, 1988: 12).

Böylece İngilizlerce verilen kapitülâsyonlar ve 1838 ticaret sözleşmeleri 1861'de li ve Fuat paşalar tarafından son antlaşma şeklinde birleştirilerek genişletilmiş ve sürekli hale getirilmiştir (Esad, 2008: 59).

2.6. Rusya'ya Verilen Kapitülâsyonlar

Osmanlı tarihinde, Rusya ile ilk ilişki III.İvan'ın 1492'de II.Bayezid'de yazmış olduğu mektupla başlamıştır. Daha sonra iki devlet arasında serbest ticareti başlatmak için görüşmeler yapmak üzere ilk Rus elçisi, 1495 te İstanbul'a gelmiştir. 1499'da yine aynı amaçla ikinci elçi gelmiştir. Ancak uzun süre Ruslar'la ciddi bir ticaret antlaşması gerçekleşememiştir. Rusya bu yöndeki ve Akdeniz'e inme konusundaki avantajlı durumunu 2 Temmuz 1774'teki Küçük Kaynarca Antlaşması ile yakalamıştır. Nitekim Rusya bu antlaşmaya Fransa ve İngiltere kapitülâsyonları modelinde ayrıcalıklar koydurmuştur (Uzunçarşılı. 1956: 422 -425).

Bu gelişmeden sonra Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1783'te yapılan bir antlaşma ile Ruslar.çok önemli imtiyazlar elde etmişlerdir. Bunlar arasında: Ruslar bütün Osmanlı kentlerinde konsolosluklar açacaktı. Rus konsolosları tutuklanamayacaklardı. Rus vatandaşları kendi konsolosları tarafından yargılanacaktı. Rus tacirlerinin korunması için önlemler alınacaktı. Osmanlı uyuğunda olan azınlıklar Rus elçilik ve konsolosluklarında çalıştırılabilecekti. Bunların yanında malî.ticarî.idarî.yargı vb.haklarla Fransız ve İngilizler'in sahip olduğu hakları elde etmişlerdir (Pamir, 2002, 104 vd.).

Daha sonra Bâb-ı li ile Rusya arasında 1862'de önceki hakları teyit edip genişleten bir ticaret antlaşması daha yapılmıştır (Esad, 2008: 60 - 61).

Osmanlı Devleti bunların dışında Hollanda'ya; 1598. 1612, 1634, 1668 ve 1712 yıllarında öteki devletlere benzer nitelikte ticarî kapitülâsyonlar vermiştir.

Ayrıca Polonya'ya 1678'de ve İsveç Krallığına da, 1737'de bir takım ticarî ayrıcalıklar tanınmıştır.

2.7. Ticaret Sözleşmeleri

1838'de İngiltere'ye verilen ticaret sözleşmeleri ile başlayan ve öteki Avrupa devletleri ile devam eden bir dizi ticarî antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmalarla da Osmanlı Devleti ekonomik olarak Batı'nın hakimiyeti altına girmiştir. Mustafa Reşit Paşa ve arkadaşlarının günün koşulları gereği imzalamak zorunda kaldıkları 1838 Balta Limanı Antlaşması, önce İngiltere'ye ve 1851 'e kadar da öteki Avrupa ülkelerine kapitülasyonlara ek olarak verilen ticarî ayrıcalıklar. Osmanlı Devleti'ni daha da bağımlı bir hale getirmiştir. Bu antlaşmalarla Osmanlı Devleti, birçok ticarî üründeki tekel hakkını kaldırmış, iç ve dış ticarete yabancılara serbestlik vermiştir. Bu da Osmanlı ülkesini bir tür açık pazar haline getirmiştir. Yine 1861 'de Ali ve Fuat paşaların imzaladıkları ticaret sözleşmeleri ile eski sözleşmeler daha da genişletilmiştir. Yabancıların ayrıcalıkları artırılmıştır. Gümrükler yüzde 1-3 gibi oranlara indirilmiştir. Yabancılara tanınan bu kolaylıklar, yerli tüccar ve esnafı sarsmıştır. Yerli sanayii dağılma ve çökme sürecine girmiştir. Alınan bazı önlemler (Sanayii Islah Komisyonu vb.) yeterli olamamıştır (Önsoy, 1988: 90 - 120).

2.8. Malimi Sorunu

Osmanlı Devleti bir başka doğrultu olarak, kapitülasyonların uygulanmasından doğan himaye edilmişlik ya da korunmuşluk anlamındaki "mahmi" gibi önemli bir sorunla uğraşmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti genişledikçe, ülkede farklı etnik kökene, din ve mezheplere mensup azınlık gruplar oluşmuştur. Batılı devletler Osmanlı'dan kapitülasyonlar alırken, zaman zaman bu hakları azınlık gruplara da uygulamak istemişlerdir. Devlet doğal olarak İslâmî kuralları farklı toplumlara uygulayamamış ve bu yönde çok standanlı hareket etmek zorunda kalmıştır. Dolayısı ile bu doğrultuda pek çok sorun yaşanmıştır.

Bu dönemdeki sorun, Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'nde açtıkları elçilik ve konsolosluklarında çalıştırdıkları gayrimüslim personele haklar istemeleri ile başlamıştır. Batılılar, kapitülasyon alırken bu yerlerde çalışan ve Osmanlı vatandaşı olan (bazı hallerde Müslüman'da olabiliyordu) personele de haklar istemişlerdir. Kendi diplomatik memurları gibi bu hizmetçi personele de kapitülasyonlar kapsamında malî, İdarî, hukukî vb. ayrıcalıklar almışlardır. Yani kendi mekânlarında onlara da dokunulmazlık sağlamışlardır. Bu yönde

siyasal ve ekonomik güç kullanarak baskı yapmışlardır. İşte bu şekilde ortaya çıkan ve kapitülasyon gereği istisnaî bir statü olan "mahmi sorunu" Osmanlı Devleti'ni çok zor durumlara sürüklemiştir. Çünkü personele sağlanan ayrıcalıklı uygulama, sonraları genişlemiş, kurumsallaşmış ve bu da ülkede huzursuzluklar yaratmıştır (Bozkurt, 1998, 248 - 256).

Batılı devletler önceleri kendi mekânlarında çalıştırdıklarına ayrıcalıklar sağlamışken zamanla vergi, yargı vb.istisna kuralları iş yaptıkları esnafa da genişletmişlerdir. Daha sonra azınlıklardan ilgili ülke ile ticaret yapan tacirlere de uygulatarak mahminin (korumanın) kapsamını daha geniş bir boyuta taşımışlardır. Her kapitülasyon alımında bunun genişletilmesinin mücadelesi verilmiştir. Durum bu şekilde geliştikçe pek çok azınlık, başka ülkenin vatandaşı olduğunu ileri sürerek,kendilerine yabancı statüsünün uygulanmasını istemiştir (Pamir, 2002,106). Bu konuda yabancı elçilik ve konsolosluklardan vatandaşlık "beratı" alarak başvuruda bulunmuş ve o ülkenin kapitülasyonlarından yararlanmışlardır. Zamanla da bu yola gidip muafiyetler alanların sayısı milyonları bulmuştur. Örneğin, Kırım Savaşı sonrasında yalnızca İngiltere'den berat alıp, İngiliz korumasına girenlerin sayısının bir milyona yaklaştığı görülmektedir (Pamir, 2002, 107). Ayrıca Avrupa devletleri yanında ABD korumasına girenlerin sayısı da önemli miktarlara ulaşmıştır.

Aslında Osmanlı Devleti, tarihi boyunca ülkesindeki azınlıklara hoşgörülü yönetim anlayışı ile en çok hak tanıyan devlet olmasına rağmen, 19.yüzyıl sonundan itibaren pek çok sorunu yanında birde bu şekildeki mahmi statüsüyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Böylece Osmanlı vatandaşlık hukuku kapitülasyonlara ek olarak bu koruma sistemi ile zedelenip çok standartlı bir hal almıştır. Dolayısı ile mahmi, özellikle Tanzimat'tan sonraki Osmanlı yöneticilerinin ana sorunu haline gelmiştir.

Kısaca, Osmanlı Devleti ilk yıllarından itibaren yabancılara ticarî ayrıcalıklar vermiştir. Aşama aşama alınan bu ayrıcalıklar, giderek kapitülasyon rejimi biçiminde yaygınlaştırılarak kurumlaştırılmıştır. Batılı devletlerin yöneticileri, önem verdikleri Akdeniz ticaretinde, kendi tacirlerini korumak ve güvence altına almak için, Osmanlı Devleti'ne baskılar yaparak bir çok hak elde etmişlerdir.Bu haklar zamanla İdarî, yargısal, dinî vb. alanlara da yayılmıştır. Osmanlı Devleti, kendi karasularının önemini yitirmesini önlemek için ticarî kapitülasyon verirken, Batılı devletler bundan yararlanarak çeşitli baskılarla ülkenin ekonomisini kontrolleri altına almışlardır.

3. Kapitülasyonları Kaldırma Teşebbüsleri

3.1. Osmanlı Dönemi

Osmanlı Devleti'nin yöneticileri, kapitülasyonların malî, ticarî, adlî, yargısal, dinî ve korumacılık (mahmi) gibi ayrıcalıkların olumsuz etkileri arttıkça, bir yandan da bunlardan kurtulmanın çarelerini aramaya başlamışlardır. Kapitülasyonların verilîş nedenlerinden uzaklaşıldıkça, bunların yıpratıcı etkileri, yerli sanayii ve ekonomiyi çökertici yanları kavrandıkça kaldırma nedenleri gündeme gelmeye başlamıştır. Çünkü sürekli olarak siyasal ve ekonomik baskılarla alınan ayrıcalıklar çok ileri boyutlara varmıştı. Batılılar Osmanlı Devleti üzerinde baskılarla ayrıcalıklar almaya devam ederken, kendi ülkelerinde farklı kavramları geliştiriyorlardı. Artık Batı'da egemenlik anlayışı değişiyor, ülkelerde bütün insanların o ülkenin yasalarına eşit olarak uymaları fikri yaygınlaşıyordu. Oysa Osmanlı Devleti'nde bunun tersinde hareket ediyor ve kendi çıkarlarını sürdürme yarışı içinde oluyorlardı.

Ayrıca verilmiş olan bu imtiyazlar, Osmanlı ülkesine gelen yabancıların sayısını artırdığı gibi, uygunsuz ve kanunsuz hareketleri de artırmıştır. Devlet mekânizmasını bozmuştur. Özellikle vergi ve benzeri muafiyetler yerli halkın tepkisine neden olmuştur. Devletin tüm ticaret hayatı sigorta, maden, taşıma, aydınlatma, kamu hizmetlerinin bir bölümü kabotaj, ziraî işletmeler vb. yabancıların eline geçmiştir. Öte yandan kapitülasyonların Osmanlı Devleti'ne tanıdığı haklardan da yine azınlıklar yararlanmışlardır.

Kısaca, kapitülasyonlarla Osmanlı Devleti, yabancılarla çalışan, tüm kâr ve gelirlerini onlara kaptıran eli kolu bağlı yarı sömürge durumuna gelmiştir. Buna bağlı olarak Osmanlı yöneticileri, bir yerden itibaren ekonomik gelişmesini engelleyen bu ayrıcalıklardan kurtulma yollarını düşünmeye başlamışlardır. Bütün bu ayrıcalıkların bağımsız bir devlet anlayışı ile bağdaşmadığını görmüşlerdir. Ancak ne varki, Batılı devletler bu konuda ortak hareket ediyor ve elde etmiş oldukları ayrıcalıkları kaybetmek istemiyorlardı. O nedenle bunları tasfiye etmek çok zor bir uğraşı olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde, Batı'yı tanıyan ve 1839'da yenilik hareketlerine başlayan Mustafa Reşit Paşa, kapitülasyonların gelişme ve kalkınma yolunda önemli bir engeli oluşturduğunu iyi biliyordu. O nedenle bunların hiç olmasa bir kısmını aşmak veya hafifletmek istemiştir. Ancak o yılların koşulları buna imkân vermemiştir. Bu konudaki ilk adım Kırım Savaşı sonrasında toplanan 1856 Paris Konferansı'nda atılmıştır. Batılı devletlerle yakınlaşmanın sağlandığı bu Konferans sırasında, Sadrazam Ali Paşa, kapitülasyonların kaldırılmasını istemişse de kabul ettirememiştir. Aksine büyük devletler daha fazla ayrıcalık

peşinde olmuşlardır. Nitekim adli kapitülâsyonlar onların lehine genişletilmiştir. Ayrıca korumanın kapsamı, azınlıkları daha da memnun edecek şekilde yaygınlaştırılmıştır (Karal, 1961: 169- 192 ve 241 -245).

Bundan sonraki dönemde 1871'de ve 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı sırasında kapitülâsyonların tek taraflı olarak kaldırılması düşünülmüşse de savaş sonrası ortamı buna izin vermemiştir. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sonunda toplanan İstanbul Konferansı'nda da kapitülâsyonların hafifletilmesi yönünde zorlamalar yapılmış ancak bunda da başarı sağlanamamıştır. Yine aksine bu Konferans'da da ıslahat zorlamaları adıyla iç işlere karışma ve yeni müdahaleler gündeme getirilmiştir.

Kapitülâsyonlar sorunu II.Meşrutiyet döneminde etkili olarak gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. O dönemin aydınları, başta Ziya Gökalp olmak üzere İttihat Terakki'nin fikir adamları kapitülâsyonların kaldırılmasının gerektiğini söyleyip yazmışlardır. Bundan dolayı sanayi ve ticaretin korunamadığını savunmuşlardır. Dolayısı ile bu dönemin aydın ve yazarları milli ekonominin kurulmasının engeli olarak gördükleri kapitülâsyonların kaldırılmasını istemişlerdir (Pamuk, 1984: 52-78; Ökçün, 1970: 48 - 60; Arıkan, 2005, 23).

Böylece II.Meşrutiyefin ilanından sonraki İttihatçı kadrolar, kapitülâsyonların olumsuz etkilerini daha iyi kavramış ve kaldırılması yönünde etkili bir şekilde çabalara girişmişlerdir. Nitekim 1909'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile yapılan bir protokolde bu konuda bir konferansın toplanmasında görüş birliğine varılmıştır. 1911'deTrablusgarp (Libya) olayları nedeniyle yaşanan Osmanlı - İtalyan gerginlikleri sırasında yine tek taraflı olarak bazı ayrıcalıkların iptal edilmesi yönüne gidilmişse de, 1912'deki Uşi Antlaşması'nda kabul ettirilememiştir. Tekrar yürürlükte olduğu kabul görmüştür (Trak, 1960: 171; Aybars: 1984, 358 vd.).

Türkçü ve heyecanlı bir şekilde ikdidara gelen İttihatçı kadrolar, Balkan yenilgilerinin de etkisi ile 1 ve 24 Mayıs 1913'te kapitülâsyonların kaldırılması konusunda İngiltere'ye iki muhtıra vermişlerdir. İngiltere buna karşı 11 Haziran 1913'te vermiş olduğu cevapta,adli ıslahat, yerli pul vb.basit şekilleri kabul edeceğini,ancak genelde kapitülâsyonların kaldırılma zamanı olmadığını bildirmiştir. O günlerin gergin ortamında Osmanlı - İngiliz yakınlaşması Fransa'yı kuşkuya düşürmüştür. Bu kez de Fransa, Osmanlı yöneticileri ile görüşmeleri başlatmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, İngiltere'ye yapmış olduğu kapitülâsyonları kaldırma teklifini bu kez de Fransa'ya yapmıştır. Bu konuda Osmanlı Devleti ile Fransa arasında görüşmeler yapılmış, gümrükler, tekel, bazı vergiler, yabancı postaneleri vb.konularda ki isteklerin bazılarının

kabul edilmiş olduğu bir antlaşma 9 Nisan 1914'te imzalanmıştır. Ancak bu durum genelde tüm Batılı ilgili devletler tarafından tepki ile karşılanmıştır (Bayur, 1951: 424); Ankan, 1995, 220; Nebioğlu, 1986: 112 vd.;Pamuk, 2007: 112 vd.).

Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914'te Almanya ile ittifak yaparak gelecek gelişmeler için yönünü belirlemiştir. Bunun ardından İttihatçı yöneticiler, Almanya ile başlatılan görüşmelerde öncelikle ekonomik ağırlıklı kapitülasyonların kaldırılmasını ve savaştan sonrada diğer devletlere kabul ettirilmesini gündeme getirmişlerdir. Bunu yapılan antlaşmaya eklemek istemişlerdir. Ancak Almanya, Antlaşma'nın imzalanmasından sonra yapılan bu öneriyi kabul etmemiştir (Burçak, 1978, 98 vd.;Elmacı, 2006: 56 - 78).

Bunun üzerine İttihatçı kadrolar,kapitülasyonların bunca deneyimden sonra görüşmeler yoluyla çözümlenemeyeceğini anlamışlardır. Dolayısıyla İttihatçılar, o günlerin heyecanlı ortamı ile ve bir genel savaşın başlamasından yararlanmak düşüncesiyle, 9 Eylül 1914'te devletlere birer nota vererek,kapitülasyonların 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren kaldırılacağını bildirmişlerdir. Buna başta Almanya olmak üzere tüm büyük devletler tepki göstermiş ve kabul etmediklerini bildirmişlerdir. Yalnız Rusya,Osmanlı Devleti'nde aşın ekonomik çıkarları olmadığı için itiraz etmemiştir. Öte yandan daha sonra müttefik olduğu için Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bazı konular kabul ettirilmişse de bunlar savaş nedeniyle geçerlilik kazanamamıştır. I.Dünya Savaşı sonrasında ise bilindiği gibi Sevr Antlaşması ile kapitülasyonların daha ağır şekli gelmiştir (Armaoğlu, 1973: 420 vd.).

3.2. *Lozan Öncesi*

Mustafa Kemal Paşa,kongrelerde tam bağımsızlıktan yana tavırlar ortaya koymuştur.Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Misak-ı Milli'nin görüşmelerinin yapıldığı (22 - 28 Ocak 1920) sırada yine kapitülasyonlar tartışılmıştır. Nitekim orada alınan kararların 6.maddesi özetle şöyle idi; ".Milli ve ekonomik gelişmemizi sağlamak amacıyla her devlet gibi tam serbestlik ve bağımsızlığın sağlanması, devamlılığımız için esastır. Bu nedenle siyasî, adlî, ticarî ve malî gelişmemize engel olacak sınırlamaların kaldırılması gerekmektedir."(Turan, 1998: 82 - 91; Arıkan, 2005, 23 vd.).

Mustafa Kemal Paşa ayrıca TBMM'nin çeşitli oturum ya da toplantılarında ve İzmir İktisat Kongresi'nde tam bağımsızlıktan yana konuşmalar yaparak kapitülasyonların varlığını şiddetle eleştirmiştir. Ayrıca Sovyetler

Birliği ve Kafkas cumhuriyetleri ile yapılan Moskova ve Kars antlaşmalarında da kapitülâsyonlara yer verilmemiştir (Düstur, 1953, Tertip 3: 72, 74, 83).

Atatürk'ün bu konudaki öteki demeç veya konuşmalarından bazı örnekler verecek olursak ; Mustafa Kemal Paşa,1 Mart 1922'de TBMM'yi açış konuşmasında;"...Artık serbest ve bağımsız bir hayata atılan Türkiye için hayat- iktisadiyesini boğmakta olan kapitülâsyonlar mevcut değildir..." demiştir (Atatürk, S. D., 1981:226).

Mustafa Kemal Paşa, 26 Eylül 1922'de ABD'li Chicago Tribün muhaborine vermiş olduğu demecinde bu konuda,"..Kapitülâsyonların hiç bir kısmında istisnayı kabul etmiyoruz. Adlî, malî veya askerî kapitülâsyonların hiçbirini tanımiyoruz."demiştir (Atatürk, S. D. 1981: 49)

Mustafa Kemal Paşa, 2 Kasım 1922'de Fransız Petit Parisien muhaborine vermiş olduğu demecinde kapitülâsyonlar konusunda;".. Kapitülâsyonlar bizim için mevcut değildir ve asla mevcut olmayacaktır.." demiştir (Atatürk, S. D.. 1981: 49).

Mustafa Kemal Paşa, 25 Aralık 1922'de Çankaya'da yabancı basına, Lozan Konferansı hakkında yapmış olduğu konuşması sırasında;".. .Kapitülâsyonların, Konferans'm bir çok oturumunda tartışılmasının sebebini bir türlü anlayamiyoruz. Bu meselenin konu edilmesi ve tartışılması bile milletimize yöneltilmiş bir hakarettir. Kapitülâsyonların,Türk Milleti için ne derece menfur bir şey olduğunu size tarif edemem. Bunları başka şekil ve adlar altında gizleyerek bize kabul ettirmeğe muaffak olacaklarını tasavvur eden ve düşünenler bu konuda çok aldaniyorlar ..." şeklinde konuşmuştur (Hakimiyet-i Milliye 2 Ocak 1923).

Mustafa Kemal Paşa, 7 Şubat 1923'te Balıkesir'de yine bu konudaki bir soruya vermiş olduğu cevapta; "...Maalesef adlî, malî kapitülâsyonlar konusunda muhataplarımız eski zihniyetlerini bırakmamışlarıdır... Kapitülâsyonların ihtiva ettiği esaslar milletimizce katiyen kabili kabul değildir. Kapitülâsyonlar bir devleti behemahal münkariz eder..." şeklinde konuşmuştur (Atatürk, S. D., 1981:96-97).

Böylece görüldüğu gibi Atatürk, Lozan Konferansı öncesinde ve Konferans sırasında tam bağımsızlıktan yana konuşmalar yapmış ve kapitülâsyonların asla kabul edilemeyeceğini kesin bir dille ifade ederek reddetmiştir. Bu konuda daha bir çok yerde konuşmalar yapmış, iç ve özellikle dış kamuoyu ile Lozan Konferansı'na mesajlar vermiştir.

4. Lozan Konferansında Kapitülasyonlar

4.1. Lozan'ın I.Devresinde Kapitülasyonlar

TBMM, 2 Kasım 1922 günü İsviçre'de toplanacak olan Lozan Konferansı'na gidecek olan üç kişilik delege heyetini seçmiştir. İsmet Paşa başkanlığında Haşan Saka ve Rıza Nur'dan oluşan Heyet'e önemli sayıda uzmanlar eşlik edecekti. TBMM,Rauf Bey ve bazı milletvekillerinin vermiş olduğu önerge ile 14 maddelik, Türkiye'nin taviz vermeyeceği ana görüşleri (savunma ilkeleri) bir direktif olarak belirlemiştir. Bu esasların 8.maddesi konumuz olan kapitülasyonları ifade ediyordu. Bu madde özetle şöyle idi;"Kapitülasyonlar asla kabul edilemez. Gerekirse müzakerelerin kesilmesine gidilir"(Goloğlu, 1971: 8).

Lozan Konferansı, 20 Kasım 1922 günü İsviçre'nin Lozan kentinde açılmıştır. Konferans'm açılış törenleri yapıldıktan sonra çalışmalara geçilmiştir. Çalışmalar komisyonlar şeklinde başlamıştır. Üç komisyon kurulmuştur. Bunlar;

1 -Sınırlar, askerlik ve Boğazlar Komisyonu.Başkanlığı İngiliz temsilcisi Lord Curzon'a,

2- Yabancılar ve azınlıklar Komisyonu.Başkanlığı İtalyan temsilcisi Marki Garonni'ye,

3- Malî - ekonomik ve hukuk işleri Komisyonu.Başkanlığı Fransız temsilci M. Barrere'ye verilmiştir.

Böylece kapitülasyonlar olayı, M.Garonni'nin başkanlığında çalışacak olan komisyonun konuları arasında yer alıyordu.

Lozan Konferansında görüşülecek olan sorunlar arasında kapitülasyonların çok güç çözümleneceği fikrinde herkes birleşmekteydi. Öyle ki, öteki konularda bir veya bir kaç devletin çıkarları vardı. Oysa kapitülasyonlarda, konferansa katılan ve katılmayan pek çok devletin çıkarları söz konusu idi. Ayrıca bu ayrıcalıklara Batılılar en azından 400 yıldan beri alışmış ve tüm ilişkiler bu temele dayanıyordu. O nedenle tüm devletler bu konuda işbirliği yapmış gibi devamını istiyorlar ve Lozan'a da bu düşünceyle gelmişlerdi. Bu bakımdan Lozan'da kapitülasyonların tümünden tasfiye edilmesi çok zor görünüyordu.

Türk Heyeti Başkanı İsmet Paşa'nın; "Bunda bütün müttefikler ve Amerika karşımızda bulunmuşlardır. Biz ise bu meseleyi hayati davalarımızdan biri sayıyorduk" diyerek anlattığı gibi, aşılması çok zordu.Müttefikler ise kapitülasyonların hiç olmazsa başka bir adla devam etmesini istemekteydiler.

Dolayısı ile kapitülasyonlar, Lozan Konferansı'nın çözümlenmesi çok zor olan konuları arasında yer almıştır (İnan; Belleten 1938, 288; Sonyel, Belleten, 1974: 75.; Bayur, 1935: 116- 130).

4.2. Tarafların Görüşleri

27 Kasım 1922'de önce Barrere başkanlığındaki malî ve ekonomik işler komisyonu toplanmıştır. İsmet Paşa, tartışmalı geçen bu komisyonda konuşmuş ve Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını kısıtlayan tüm sınırlamaların kaldırılmasını istemiştir. 2 Aralık 1922'de de kapitülasyon komisyonu, M.Garonni'nin başkanlığında toplanmıştır. Başkan Garonni. kapitülasyon konusundaki görüşlerini özetle şu şekilde anlatmıştır ;

"Türkiye'de kapitülasyonlar, karşılıklı antlaşmalara dayanmaktadır. Kapitülasyonlar bağımsız bir devletin egemenlik haklarını azaltır. TBMM Hükümeti bunları kaldırmak istiyor. TBMM Hükümeti'nin bu meşru isteğini esas olarak tanıyoruz. Diğer yandan ise Türkiye'de yerleşen yabancıların giriştikleri önemli teşebbüslerin, anlaşmaların teminatına dayandıklarını da gözönünde tutmak ve bu bakımdan, kazanmış oldukları hakları da korumak gerekir. Zira gelişmeleri için Türkiye'nin yabancı sermayeye ihtiyacı vardır. Bu durumlar karşısında. Türkiye'nin istediği gibi kapitülasyonları kaldırmak ve bunun yerine ilgililerin haklarını korumak üzere emniyet sağlayacak bir adlî ve yasal idare teminatı koymak lazımdı."Garonni, bu amaçla üç tâli komisyonun kurulacağını ifade etmiştir. Bunlar: 1 .tâli komisyon; adlî, İdarî ve ikâmet bakımından Türkiye'deki yabancı özel ve tüzel kişilerin maddî, manevî ve hukukî durumlarını inceleyecekti. 2.talî komisyon; ekonomik bakımdan yabancıların yasal durumlarını inceleyecekti. 3.talî komisyon: uyruklu ve eski eserleri araştırma ile ilgili sorunları inceleyecekti (Sonyel, 1974: 75 vd; Yavuz, Tutanaklar, 1972: 48 - 55; Karacan, 1971: 150 - 159).

Bu konuşmanın ardından İsmet Paşa söz almış ve özetle:

"Kapitülasyonların bir milletin bağımsızlığı ile bağdaşmayacağını, Garonni'nin de kabul ettiğini" öne sürerek "..Esasen bunların Türkiye'de yürürlükten kaldırıldığını... Türkiye'deki yabancıların durumunun, tüm uygar ve bağımsız ülkelerde yürürlükte olan genel yasalara benzeyen düzenlemelerle güvence altına alındığını, Türk delegasyonunun ancak bu ilkeye göre talî komisyonlarda çalışabileceklerini" belirtmiştir (Sonyel, 1974: 76).

Fransız delegesi, kapitülasyonların ülkesi için büyük çıkarlar sağladığından, bunların yerine bir başka sistemin konmasını ısrarla istemiştir. Ancak getirilecek yeni sistemin ne olacağı belli olmamakla beraber, yine bir

tür devletin güvenliğini veya bağımsızlığını zedeleyecek bir şekil olacağı için, bizce kabulü mümkün olmayacağı yönünde konuşmuştur.

Lord Curzon,"Kapitülasyonların antlaşma haklarına dayandığı, hatta kaldırılmasına müttefikleri olan Almanlar bile karşı çıkmıştır" şeklinde konuşmuştur.

Ayrıca konuşmasında kapitülasyonların yerine tarafların anlaşacağı yeni bir sistem konmadan kaldırılamayacağını anlatmıştır (Sonyel, 1974: 77; Aydemir; 1966: 112 vd.) .

İsmet Paşa, Lord Curzon'a vermiş olduğu cepta,.. "talî komisyon, Türkiye'deki yabancılar konusunda devletler hukuku genel kurallarına göre karşılıklı ticaret antlaşması imzalanmasının imkânlarının araştırılmasını.."teklif etmiştir (Meray; Tutanaklar, 1971: 5-10).

Japon delegesi de,"Kapitülasyonların kendilerinin başından da geçtiğini, ancak 20 yıl uğraştıktan sonra kapitülasyonları kaldırılabildiklerini, Türkiye'nin de bir süre sonra aynı sonuca varabileceğini.." ifade etmiştir.

Amerika delegesi ise, tarafların çıkarlarını koruyacak bir çözüm yolunun bulunması dileğinde bulunmuştur.

Bundan sonra Türk tarafı tâli komisyon çalışmalarını engellemiştir. Çünkü Türkiye için ne adla olursa olsun kapitülasyonları kabul etmeme ana ilke idi. Lozan'da bu engellemeler sürerken, Türk basını da kapitülasyonların sürdürülmesi çabalarının arkasında bulunan Fransa'ya karşı etkili bir mücadele başlatmıştı. Fransa'nın, Lozan'da almış olduğu olumsuz tutumunu anlamak çok zor olduğu gibi, çok da eleştirilmiştir. Bu arada Türk kamuoyunda Fransa'ya karşı mevcut olan güven sarsılmıştır. Çünkü önceki antlaşmalar ve Lozan'a giderken Fransız kamuoyunda mevcut olan iyimserlik havası değişmişti.

Türk Heyeti öncelikle, yabancıları Türk yargısından muaf tutan adli kapitülasyonlarla ilgilenmiştir. Bu sorunu incelemekle görevli olan İngiliz temsilci H.Rumbold başkanlığındaki komisyon, 6 oturum yaptıktan sonra 28 Aralık 1922'de çalışmalarında çıkmaza girmiştir. Öteki devletlerin öne sürdükleri öneriler, Türk egemenliğini ihlal edici bulunduğu için kabul görmemiştir. İsmet Paşa bu konuda, "Türkiye'deki yargı sisteminin, dünyada en iyi yönetilen ülkelerin yargı sistemlerinin ayarlarında olacağını" ileri sürerek savunma yapmıştır.. Bu sistemin değiştirilmesini, yabancı yargıçların Türkiye'de görevlendirilmesini ve hatta geçici bir sistemin uygulanmasını ve buna benzer her türlü öneriyi, Türkiye'nin bağımsızlığına karşı bir saldırı olarak niteliyerek kabul etmemiştir. Bu konuda Barrare.Bompard ve Curzon'un tüm baskılarına

rağmen taviz vermemiştir (İnan, 1969: 293; Yavuz, 1972: 48 - 50; Koçu, 1934: 329 vd.; Bayur,1935: 133; Sonyel, 1965: 93 vd.).

Devletler sağlıkla ilgili kapitülasyonları da şiddetle savunuyorlardı. İstanbul'da oturacak bir doktorluk komitesinin kurulmasını istemişlerdir. Bunun Türk Devleti'nin bağımsızlığını etkilemeyeceğini öne sürmüşlerdir. Ayrıca gümrük ve diğer malî konularda da durum bu şekilde çetin tartışmalarla sürdürülmüştür. Ancak bu konularda da hiçbir taviz verilmeden mücadele edilmiştir (Koçu, 1934: 330; Soysal, 1965:. 93 vd.).

Bütün bu görüşmelerde anlaşmazlıklar çoktu ve bir türlü anlaşma sağlanamıyordu. En son 6 Ocak 1923'te taraflarca harcanan çabalar da sonuç vermemiştir. Bu çabalar arasında Lord Curzon ve ABD temsilcisi Child, İsmet Paşa'yı ziyaret etmişlerdir. Bu temsilciler, Mevcut tüm kapitülasyonları kaldırmaya ve bu konuda anlaşmaya hazır olduklarını, ancak buna karşılık Türk adlî sisteminin geliştirilmesi gereken süreyi kapsamak üzere, kendilerinin onaylayacağı geçici bir sistemin kabulünü ve bu konuda hazırlanacak bir protokolün anlaşmaya eklenmesini istemişlerdir. Bunun ardından İsmet Paşa, bu teklifleri kabul etmezse, Türkiye'nin ekonomik kalkınması için tek bir Amerikan doları veya İngiliz siterlininin verilmeyeceği yönünde baskı yapmışlardır. Bu bir şantajdı ve İsmet Paşa bundan hiç etkilenmemiştir. Bu şartlar altında sürdürülen toplantıyı 6 Ocak'ta M.Garonni,"zamanın bir hal çaresi getirmesi" dileği ile kapatmıştır (Sonyel, 1965: 77 vd.).

Dolayısı ile bu şartlar altında sürdürülen çalışmalardan bir sonuç alınamamıştır. İsmet Paşa ve Türk Heyeti, her ne adla olursa olsun, bu konuda herhangi bir sınırlamayı kabul etmemiş ve bunu devletin egemenlik hakkını kısıtlayıcı bulmuştur.Yapılan baskı ve zorlamaları cesaretle geri çevirmiştir. İsmet Paşa,L.Curzon ve Child'e birer mektup göndererek bütün yaşananlara yazılı cevap vermiştir. İsmet Paşa gönderdiği mektuplarında;

"Türkiye'nin diğer ölkelerde yürürlükte olan adlî sistemlerden başka bir sistemi asla kabul etmeyeceğini" bildirmiştir. Mevcut anlaşmazlık konularını ayrıntıları ile anlatmış ve kesin tavır koymuştur.

Bu arada Ankara'da da Rauf Bey, aynı kesin görüşü, Fransız diplomatik temsilcisi Mougın'e anlatmıştır. Bu görüşmede Meclis karşısında, Hükümet'in bile adlî ve öteki kapitülasyonları kabul etme yetkisine sahip olmadığını bildirmiştir (Bayur, 1935: 133; Yavuz, 1972: 49 vd.).

Mevcut anlaşmazlıklar ve dolayısı ile kapitülasyonlar konusunda 31 Ocak 1923 günü bir toplantı daha yapılmışsa da kesilme önlenememiştir.

Hazırlanan projeler kabul edilmemiştir. Böylece Konferans 4 Şubat 1923 günü anlaşmazlıkla sona ermiştir (Turan, 2003: 59 - 73; Eroğlu,1981: 260).

4.3. Lozan Konferansının II.Devresinde Kapitülâsyonlar

Lozan görüşmelerinin kesildiği devrede, 17 Şubat 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nde konuşan Mustafa Kemal, bu gibi konularda hiçbir tavizin verilmeyeceğini kararlılıkla ifade etmiştir. Özellikle kapitülâsyonların her hangi bir şeklinin Türkiye tarafından kabulunun artık söz konusu olamayacağı yönünde açıklamalar yapmıştır. (Atatürk, S. D., 1981: 99 - 112).

Bu ve benzeri konularda Türkiye'nin kararlı tutumunu gören Batılı devletler, Lozan Konferansı'nın yeniden açılması yönünde çalışmalar başlatmışlardır. Bunda Batı kamuoyunun barış istemesi ile ekonomik çevrelerin Türkiye'deki mal varlıkları ve yatırımlarını kurtarma düşüncesi de rol oynamıştır. Bu gibi nedenlere dayalı olarak, aralarında yapmış oldukları görüşmelerden sonra 23 Nisan 1923'te Konferans'ı yeniden toplamaya karar vererek Türkiye'yi davet etmişlerdir.

Böylece Lozan Konferansı'nın ikinci dönemi 23 Nisan 1923'te açılmıştır. Bu kez Konferans'a Lord Curzon ve eski ünlüler gelmemiştir. İngiliz Heyeti ve Konferans'ın Başkanlığı'na İstanbul Yüksek Komiseri Horace Rumbold getirilmiştir. Konferans'ın bu döneminde artık Türkiye'nin isteklerini kabul etmeden başka yolun olmadığını anlamışlardır. Ayrıca Batılı devletler arasındaki eski birliktelik de kalmamıştır. Dolayısı ile devletler arasında çıkarları yönünde çözümler başlamıştır. Çünkü Batılı devletlerin de pek çok sorunu olduğu için barışın kurulması tüm ülkelerce istenmekteydi. O nedenle Türkiye'ye karşı yapılan baskı ve zorlamaları daha fazla uzatmanın bir yarar getirmeyeceği görülüyordu. Türkiye ve Heyetimiz'de bunu iyi bildiği için gelişmeler iyi planlanmış ve değerlendirilmiştir. İsmet Paşa'da, Meclis ve Hükümet'ten yeniden güven almış olarak ikinci kez daha deneyimli gittiği Konferans'ta yararlanacağı noktaları en iyi şekilde seçerek kullanmıştır (Eroğlu, 1981: 260).

Lozan Konferansı'nın bu ikinci döneminde de üç komisyon kurulmuştur. Bunlar ilk dönemdeki komisyonlara paralel kurulmuşlardır. Ancak adları değiştirilmiştir (Yavuz, 1976: 478 ;Sonyel, 1974: 99).

1. Komisyon, siyasal yargılarla, toprak sorunlarını inceleyecekti.
2. Komisyon,malî sorunları çözümlenecekti.
3. Komisyon.diğer sorunlara bakacaktı.

Mevcut sorunlar daha önce çok tartışıldığı ve anlaşma projesi yaklaşık olarak belirlenmiş olduğundan, tâli komisyonların kurulmasına gerek görülmemiştir. Artık Batılı devletler ve temsilcileri, anlaşılacak konularda anlaşma ve anlaşılamayan konuları sonraya bırakma yöntemini benimsediklerinden sonuca varılmıştır.

Kapitülasyonlar. Lo/.an Konferansı boyunca kesin sonuca gitmenin en önde gelen engelini teşkil etmiştir. Batılılar ekonomik çevrelerinden de gelen baskılarla kapitülasyonlardan vazgeçmek istemiyorlardı. Türkiye’de hiçbir sınırlamayı kabul etmiyordu. O nedenle ikinci dönemin açılışından 4 Mayıs'a kadar yapılan görüşme ve tartışmalardan yine bir sonuca varılamamıştır. Öteki malî konular da diğer zorlukları oluşturmaya devam etmiştir. Bu konularda en çok zorluğu Fransızlar çıkarmışlardır. Bu durum başından beri bu şekilde gelmiştir. Bunun nedeni ise, Türkiye'deki yatırımların ve şirketlerin çoğunun Fransızlar'a ait olmasından kaynaklanıyordu. Dolayısı ile bu yönde pek çok çıkarları sözkonusu idi. Çünkü bunun başkaca bir nedeni olmadığı gibi, 1921 Ankara Andlaşması ile sağlanan yakınlaşmadan da bir eser kalmamıştı.

Genel olarak kapitülasyonlar, ilgili komisyonda görüşülürken yine de malî.idari ve yargısal konular tartışmaların önemli bölümünü oluşturmuştur. Kapitülasyonların görüşüldüğü komisyon toplantılarındaki konuşmaların son bölümleri aşağıdaki şekilde geçmiştir.

Fİ. Rumbold bu konudaki konuşmasında.."Biz ilgada mutabık kalınmıştır diyoruz. Siz ilga edilmiştir diyorsunuz. Kapitülasyonların ilgasında şüphemizmi var"demiştir.

İsmet Paşa.."Kapitülasyonların ilgası bu Konferans'ın esaslarındandır. Bu konuda mutabık kalındı. Biz kesinlik ve açıklık istiyoruz" demiştir. Zira bu konudaki metnin," Taraflar, kapitülasyonların ve kapitülasyonlardan doğan malî ve ekonomik usullerin tamamen mülga olduğunu beyan ederler"şeklinde olmasını istemiştir (Karacan, 1971: 70; Bilsel, 1937: 996 - 1002).

General Pelle, "Fransa kapitülasyonların kaldırılmasını kabule hazırdır. Ancak burada ayrıldığımız bir nokta var. Bu haklar milletlerarası hukukta açıktır ki.iki tarafın rızası gerekir. Yerine bir yeni şekil konmadan olmaz"şeklinde konuşmuştur.

Montanya, "Pelle'nin sözlerine aynen katılıyorum" demiştir.

İsmet Paşa, "Yazılış meselesidir diyorum.. .Kapitülasyonların yerine başka bir şey konamaz" şeklinde kesin konuşmuştur (Karacan, 1971: 371).

Rumbold, "Hangi tarihten itibaren kapitülasyonların ilgasını istiyorsunuz" diye sormuştur.

İsmet Paşa cevabında, "Tarih tesbitine gerek yoktur. Bizce mülğadır" demiştir.

Montanya, "Eski muahadelere rağmen mi ?" diye sormuştur.

İsmet Paşa, "Evet, kapitülasyonlar mülğadır. Savaş hali tüm anlaşmaları ortadan kaldırmıştır. Esasen Türkiye'de artık kapitülasyonlar mevcut değildir." şeklinde konuşmuştur.

Rumbold. Montanya. Pelle ve Rayan tekrar direnmişlerdir. ABD tarafı da tek taraflı ilga edildiğini söyleyerek karşı tarafa destek vermiştir.

İsmet Paşa, "Ben kapitülasyonlar ilga olmuştur dedim. Onun yerine başka bir şeklin gelebileceğini kabul edemem. Kapitülasyonların kesin olarak ilgası esasının kabulü şartıyla meseleyi yazılmak üzere müşavirlere havale edebiliriz" diyerek son ve kesin tavrını ortaya koymuştur (Meray, 1972: 27 - 30; Karacan, 1971: 374). Böylece fazlaca ayrıntılara inmeden, uzun tartışmalardan sonra Türkiye için en önemli sorun olan kapitülasyonlar maddesi Antlaşma'ya konulmak üzere şu şekilde tesbit edilmiştir :

Madde 28; "Bu Antlaşma'yı imza eden akitlerin her birisi, kendisini ilgilendiren yönde, Türkiye'deki kapitülasyonların her bakımdan tam olarak ilgasını beyan etmeyi kabul ederler." (Meray, 1972: 30 - 31; Araş, 1935: 10 - 13; Düstur, 3. Tertip. 1953: 8 - 113; Dışişleri Bakanlığı, Lozan 1973: 291 - 297; Tamer, 1941, 730 vd.).

Bu arada sağlık kapitülasyonları da, İstanbul'da bir doktorluk komitesi şeklinde istenmişse de kabul edilmemiştir. Sonuçta Türkiye'de 5 yıl müddetle, müşavir ünvanı ile üç Avrupalı doktorun karantina işlerinde çalışmasına izin verilecek bir şekil kabul edilmiştir (md.l 14). Bu şeklin getirilmesi ile, sağlık kapitülasyonlarından da kurtulunmuştur. İleride beş yıl sonra bu üç yabancı doktor da alındıkları kadrodan çıkarılarak görevlerine son verilmiş ve sağlık işleri de tamamen millileştirilmiştir. Atatürk bu konuyu Nutuk'ta; "Bu konuda hiçbir kapitülasyon kayıt yoktu. İstisari mahiyette olmak üzere bir kaç yabancı mütehassısın 5 yıl için hizmetimizi almasını kabul ettik" şeklinde açıklamıştır (Atatürk; Nutuk, 1973: 758).

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun son bir veya iki yüzyıllık tarihinde, kapitülasyonların her bakımdan çok olumsuz etkileri olmuştur. Ülkede yabancılar.

adlî, malî, ticarî, hukukî, dinî vb. olmak üzere geniş ölçüde imtiyazlara sahip olmuşlardır. Din ve vicdan hürriyetinden, ikâmet serbestliğine ve her türlü korumacılığa (mahmi) kadar pek çok ayrıcalık elde etmişlerdir. Batılı devletlerin, çeşitli koşulları kullanarak yaptıkları baskılarla elde ettikleri ayrıcalıklar, zamanla Osmanlı yöneticilerinin elini ve kolunu bağlamıştır. Devlet'in hareket kabiliyetini ortadan kaldırmıştır. Dolayısı ile Batılı devletler kapitülâsyonları, Osmanlı Devleti üzerinde yaygınlaştırarak kurumlaştırmışlardır. Bununla Devlet yarı sömürge koşullarına düşürülmüştür

Kapitülâsyonların en çok Osmanlı ekonomisi üzerinde yıkıcı etkileri olmuştur. Devlet'in ekonomik gücünü sarsmıştır. Yerli sanayii çökertmiş ve ticaretin dengesini bozmuştur. Bütçe açığı artmış ve borçlanma hızlanmıştır. Kapitülâsyonların olumsuz etkileri tarımsal üretime de yansımıştır. Devlet, zengin servet kaynaklarına rağmen, bir tür sömürge malları üretir şekle gelmiştir. Yabancı mallar ülkeyi işgal etmiştir. Bütün bunlardan görüleceği gibi, Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumu bozulmuş, isyan ve savaşlarla hızlanan bir süreçle çöküşe gidilmiştir. Bunda en önemli etken kuşkusuz kapitülâsyonlar olmuştur. O nedenle ki Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı yöneticileri kapitülâsyonların bu yıkıcı etkilerini görmüş ve kaldırma girişimlerinde bulunmuşlardır. Ancak her seferinde bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

İşte bütün bunlardan görüleceği gibi, kapitülâsyonların Lozan'da tasfiye edilmesinin önemi büyüktür. Türkiye Cumhuriyeti'nin tam bağımsız olması ancak kapitülâsyonların kaldırılması ile mümkün olmuştur. Bu sayede uluslararası ortamda prestijimiz ve etkinliğimiz artmıştır. Siyasal,adlî ve ekonomik alanlarda tam bağımsızlık kazanılmış ve gelecek olumlu gelişmelerin yolu açılmıştır. Bir bakıma Devletimiz'in üzerindeki ipotekler kaldırılmış ve hareket serbestliği kazanılmıştır.

Yabancıların sömürge gibi kullandıkları zenginliklerimiz, milli yöne kanalize edilmiştir. Girişimcilerimizin ticarî alanlara yönelebilmelerinin yolu açılmıştır. Ulusal sanayi,ulusal bankalar kurulmuş ve gelirler artmıştır. Millileştirmelerle önceden kaybedilmiş olan işletmeler satın alınmıştır. Bu sayede yerli girişimci ve yerli üretimle kalkınma sağlanabilmiştir. Çünkü bu sayede millî gelirler kontrol altına alınabilmiş ve vergiler toplanabilmiştir. Başta gümrükler olmak üzere, pek çok alanda devlet etkinliğini rahatça kullanabilmiştir.

Kapitülâsyonların kaldırılması diğer yandan hukuk reformu yapabilmemizin yolunu açmıştır. Bu sayede çağdaş hukuk kuralları doğrultusunda ayrıcalıksız yasalar yapılabilmıştır. Ülke içindeki çok standartlı hukuk

sisteminden kurtulmuş ve toplum içindeki ayrıcalıklar sona ermiştir.

Kısaca, Osmanlı Devleti üzerinde yaygınlaştırılıp kurumlaştırılmış olan kapitülasyonların kaldırılması çok önemli bir başarı olmuştur. Ülkemizin hayat damarlarını kurutan, gelişmesini engelleyen ve sonunda da çöküşü getiren en önemli etmenlerden biri olan kapitülasyonların tasfiye edilmesi ile Türkiye Cumhuriyeti gelişebilme imkânlarına kavuşmuştur. Bunu da Atatürk ve kadrosuna borçluyuz.

KAYNAKÇA

- DÜSTURA. Tertip II-V (1953), Ankara: Başbakanlık yayını.
- ARAS.Tevfik Rüştü. (1935), Lozan'ın İzinde 10 Yıl, İstanbul
- ARIKAN.Zeki. (1995), " Mahmut Esat Bozkurt ve Kapitülasyonlar", Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, Cilt II, Sayı 4-5, s.217-232.
- ARIKAN.Zeki. (2005)" 1536 Kapitülasyonları ve Cumhuriyet İdeolojisi",A.Ü.Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi,Atatürk Araştırmaları Dergisi,Cilt 24, Sayı 37,s. 11-28.
- ARMAOGLU, Fahir. (1973), *Siyasi Tarih*, Ankara: A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal. (1974), *Nutuk*, Türk Dil Kurumu yayını.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal. (1981), *Söylev ve Demeçler*, Cilt III, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yayını.
- AYBARS, Ergün. (1984), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, İzmir, Ege Üniversitesi yayını.
- AYDEMİR. Şevket Süreyya. (1966) *Tek Adam C. 3*, İstanbul, Remzi Kitabevi yayını.
- BAYUR, Yusuf Hikmet. (1935) *Türkiye Devleti'rin Dış Siyaseti*, İstanbul Üniversitesi Yayını.
- BAYUR, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılabı Tarihi*,(99 \), C. 2,Kısım .Türk Tarih Kurumu yayını.
- BİLSEL, Cemil. (1933), *Lozan Barış Antlaşması*,C\ I-II, İstanbul,A.İhsan matbaası.
- BOZKURT, Gülnihal. (1998), "Azınlık İmtiyazları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Ankara, Cilt XIV,s.247-261.

- BURÇAK. Rıfki Salim. (1978), *Siyasi Tarih Ders Notları*. Ankara,G.Ü.İktisadi İdari bilimler.
- DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI. (1973), *Türkiye'nin Dış Politikasında 50 Yıl Lozan*, Dışişleri Bakanlığı yayını.
- ELMACI, Mehmet Emin. (2006),*İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar*, Ankara: Homer yayını.
- EROGLU, Hamza. (1982), *Türk İnkılâp Tarihi*, İstanbulSavaş yayınevi.
- ESAD. Mahmud. (2008). *Osmanlı Kapitülasyonlar Rejimi Üzerine*, Çev., Ahmet Öylek. Ankara: Türk Hukuk Kurumu yayını.
- GOLOĞLU, Mahmut. (1971),*Türkiye Cumhuriyeti*, V.Kitap,Ankara: Başnur yayını.
- GÖNLÜBOL.Mehmet. (1964). *Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma*, Ankara: A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını.
- HANÇERLİOĞLU Orhan. (1981), *Ekonomi Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi yayını.
- İNAN, Afet. (1969), *Medeni Bilgiler*, Ankara:Türk Tarih Kurumu yayını.
- İNAN, Afet. (1938), "Türk İstiklâli ve Lozan Muahedesi", *Belleten*, C. II / 7-8. s.277-291.
- İNÖNÜ, İsmet. (1985), *Hatıralar*, 2.Kitap, Ankara:Bilgi yayınevi.
- KARACAN, Ali Naci. (1971), *Lozan*, İstanbul: Milliyet yayını.
- KARAL. Enver Ziya. (1961), *Osmanlı Tarihi*, C.V, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayını.
- KOCATÜRK.Utkan. (1971), *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara: Ebediyet yayınevi.
- KOÇU, Reşat Ekrem. (1934), *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar ve Lozan Muahedesi*, İstanbul: Doğan Kitap yayını.
- KURDAKUL, Necdet. (1981), *Osmanlı Devletinde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, İstanbul: Döler Neşriyat yayını.
- MANSEL.Arif Müfit. (1971), *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara:Türk Tarih kurumu yayını.

- MANTRAN, Robert. (1995), *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C\|t I-II, Çev. Server Tanilli, İstanbul : Cem yayınevi.
- MERAY, L. Seha. (1972), *Lozan Barış Konferansı*, Tutanaklar-Belgeler, Takım II, C.I, Kitap, I, A.Ü. siyasal Bilgiler Fakültesi yayını.
- NEBİOĞLU, Osman. (1986), *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar* Ankara: Nebioğlu Yayını.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz. (1970) *Osmanlı sanayii 1914, 1915 Yılları Sanayi İstatistikleri*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını.
- ÖNSOY, Rifat. (1988), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Ankara: İş Bankası yayını.
- PAMİR, Aybars. (2002) "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devletine Etkileri", A.Ü. Hukuk , Fakültesi Dergisi, Cilt 51, Sayı 2, Ankara, s.79-119.
- PAMUK, Şevket. (2007), *Osmanlı-Türk İktisat Tarihi 1500-1914*, İstanbul, İletişim yayını.
- SANDER, Oral. (1993), *Ankanın Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara, İmge Kitabevi yayını.
- SONYEL Salâhi. (1974), "Lozan'da Türk Diplomasisi", *Belleten XXXVIII*, Sayı, 149, s.41-115.
- SOYSAL, İsmail. (1965), *Türkiye'nin Dış Münasebetleri İle İlgili Başlıca Siyasi Andlaşmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayını.
- TAMER, Tahir. (1941), "Lozan ve Kapitülasyonların ilgasi", İ.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, C, VII, Sayı 4, s.730-765.
- TRAK T. Selçuk. (1973), *İktisadın Tarihi*, Bursa: İktisadi İlimler Akademisi yayını.
- TURAN, Şerafettin. (1998), *Türk Devrim Tarihi II, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe*, Bilgi yayınevi.
- TURAN, Şerafettin. (2003), *İsmet İnönü, Yaşamı Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi yayınevi.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Üakkı. (1964), *Osmanlı Tarihi, C. I ve II.*, Türk Tarih Kurumu yayını.
- YAVUZ, Ahmet. (1972), *Lozan Barış Konferansı Tutanakları*, C.II, Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayını.
- YAVUZ, Ahmet. (1976), *Türkiye Cunhuriyeti'nin Akdettiği Milletlerarası Andlaşmalar*, Dışişleri bakanlığı yayını.